

Франчук Ю. В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу НА ДПСУ імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

ЧИННИКИ ВЗАЄМВПЛИВУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті проаналізовано специфіку та ступінь впливу чинників професійної діяльності на сім'ю офіцера-прикордонника. Досліджено характер впливу сімейних відносин на професійну діяльність, який визначається типом подружнього ставлення до службової сфери. Виявлено пасивні та активні форми впливу сім'ї на професійну діяльність офіцера-прикордонника.

В статті проаналізована специфіка і ступінь впливу факторів професійної діяльності на сім'ю офіцера пограничника. Исследован характер влияния семейных отношений на профессиональную деятельность, который определяется типом супружеской отношение к служебной сферы. Выведено пассивные и активные формы влияния семьи на профессиональную деятельность офицера-пограничника.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні соціально-економічні зміни у державі здійснюють суттєвий вплив на розвиток інституту сім'ї та формування її соціально-психологічного клімату. Сімейна сфера офіцерів-прикордонників має свої труднощі, які обумовлені специфікою правоохоронної діяльності Державної прикордонної служби України. Ця специфіка і визначає їх соціально-психологічні особливості, а саме: залежність сім'ї прикордонника від його службової діяльності; необхідність багаторазової соціально-психологічної адаптації, пов'язаної з переїздом на нове місце несення служби; велика вірогідність виникнення психологічного дискомфорту, стресів і конфліктів через відсутність житла, належних побутових умов тощо. Розглядаючи особливості сімей офіцерів-прикордонників, слід підкреслити, що специфіка прикордонної служби здійснює значний вплив на міжособистісні стосунки у сім'ї, однак залежність її від професійної діяльності не є односторонньою. У свою чергу, морально-психологічний клімат у сім'ї та характер взаємостосунків справляє вплив на професійну діяльність офіцерів-прикордонників. Неприятлива атмосфера в сім'ї може призводити до особливо шкідливих, а часто небезпечних наслідків у професійній діяльності офіцера-прикордонника. Статистичні дані свідчать про те, що через сімейні проблеми серед персоналу Державної прикордонної служби України збільшується кількість випадків зловживань спиртними напоями, посягань на життя і здоров'я найближчих родичів,

самогубств. Тому, на сьогодні спостерігається, з одного боку, зростання значущості міжособистісних стосунків, підвищення вимогливості до психологічного клімату в сім'ї офіцера, а з іншого – недостатня психологічна підготовленість до її життєдіяльності в умовах прикордонного середовища тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Вивчення наукових джерел вітчизняних та зарубіжних науковців свідчить про те, що роль і місце сім'ї в професійній діяльності чоловіка розкривали Є. Васильєва, С. Голод, Ж. Піаже, М. Мацковський, А. Харчев, Н. Юркевич, З. Янкова тощо. Українські вчені-психологи, а саме С. Максименко, Є. Потапчук, О. Тімченко, С. Яковенко та інші, вивчали окремі аспекти соціально-психологічної проблематики взаємовпливу чинників сімейного життя і професійної діяльності співробітника правоохоронних органів. Проте, безперечно, що окреслені аспекти дослідження вимагають подальшого поглибленого вивчення.

Метою статті є дослідження чинників взаємовпливу професійної діяльності та сімейних відносин офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психології давно досліджується проблема характеру взаємовпливу сім'ї, подружнього життя та професійної діяльності. Визнано факт негативного впливу таких аспектів роботи, як професійний стрес і різні графіки роботи подружжя. З іншого боку, сім'я часто

виступає як «амортизатор»: коли сімейна ситуація сприятливою, то вона блокує неприємності на роботі, згладжує їх негативний вплив [4].

На думку Г. Фомюка та О. Кудіни, існує певний зв'язок між місцем і характером роботи людей і ступенем проблемності їхнього подружнього життя. Зокрема, дослідниками передумов виникнення невдалого подружнього життя виокремлено певні професійні групи за ступенем тяжкості проблем у їхньому подружньому житті. До особливої групи вони віднесли правоохоронців та військовослужбовців, для переважної більшості з яких характерні такі риси, як звужений діапазон емоцій, спрощене сприйняття дійсності, відчуття зверхності до людей, які не належать до цієї групи [9, с. 65-67]. Ми погоджуємося з думкою авторів, що військовослужбовців та правоохоронців слід відносити до особливої професійної групи, діяльність якої значною мірою позначається на морально-психологічному кліматі сім'ї.

Професійна діяльність офіцерів-прикордонників є діяльністю в особливих умовах, до яких належать відсутність комфортних побутових умов, наявність постійного емоційного напруження та дискомфорту, чітка регламентованість поведінки, висока відповідальність за прийняті рішення тощо. Ця діяльність характеризується високою динамічністю (швидким темпом, великими фізичними і психічними навантаженнями, раптовими переходами від одного виду діяльності до іншого), несподіваністю, раптовістю, незвичністю, небезпекою, пов'язаною з ризиком для здоров'я та життя, напруженістю, що породжує негативно забарвлені емоційні процеси та стани (тривожність, страх, роздратування, злість, відчай тощо), а також чіткою організацією і суворою дисципліною (на основі вимог статутів та наказів) [1]. Разом з тим, особливістю служби на кордоні є необхідність поетапних переїздів, коли офіцер, отримавши нове призначення, змушений переїжджати на нове місце служби. Це типова стресова ситуація для сім'ї прикордонника, адже необхідно адаптуватися до нових умов, змінювати вже налаштований побут та заново вибудовувати родинне вогнище. За таких обставин члени сім'ї можуть переживати чимало негативних емоцій (роздратування, обурення, страх,

тривогу), що інколи знаходить своє вивільнення у сварках між подружжям, взаємному звинуваченні один одного у побутових незручностях.

Специфіка та ступінь впливу чинників професійної діяльності офіцерів-прикордонників на соціально-психологічне самопочуття членів їх сімей виявлялося методами анкетування та опитування. За результатами опитування, більшість членів сімей офіцерів-прикордонників задоволені шлюбом (72,6%), однак майже всі наголошують, що в їхній сім'ї виникають конфлікти. На запитання «Що, на Вашу думку, є причиною виникнення конфліктів?» ми одержали такі відповіді: 73,05% вважають, що саме специфіка професійної діяльності впливає на виникнення конфліктів у сім'ї; отож саме умови професійного повсякдення (ненормований робочий день, відсутність часу для надання дружині допомоги по господарству, нервові перевантаження тощо) є основою для виникнення міжрольових конфліктів; 56,4% називають причиною матеріальні негаразди; 69,2% – ведення домашнього господарства; 33,9% мають різні погляди на проведення дозвілля; 27,3% конфліктують через особисті якості чоловіка (дружини). Дослідниця Г. Кошонько, вивчаючи конфлікти в офіцерських сім'ях, також зазначає, що серед причин виникнення конфліктів значно переважають ті, які мають об'єктивний характер (матеріальні негаразди, службова діяльність партнера тощо). Ці причини складають переважну більшість від усіх інших причин виникнення шлюбних конфліктів, серед яких є такі причини суб'єктивного характеру, як: несумісність темпераменту та характеру (психологічний чинник) та несумісність поглядів, інтересів і захоплень (культурний чинник) [6, с. 131].

У контексті розгляду життєдіяльності сім'ї офіцера-прикордонника особливу увагу слід звернути на таку проблему як організація домашнього господарства. Іншими словами, йдеться про виконання господарської функції сім'ї [5]. Суть цієї проблеми полягає в тому, що здебільшого офіцер-прикордонник через службову зайнятість не має змоги допомогти дружині у вирішенні побутових проблем. Залишаючись один на один із побутовими труднощами, дружина може виявити нездатність виконувати покладені на неї обов'язки, тим

більше, що поряд відсутні рідні та близькі. У такій сім'ї всі побутові проблеми доводиться вирішувати дружині. Це вимагає від неї чіткої координації дій, планування всіх питань сімейного життя, психофізичної витривалості, усвідомлення особистої відповідальності і обов'язку за сімейне благополуччя. Такий стан справ часто породжує відчуття невдоволення та роздратування, що спричиняє зниження задоволеності шлюбним партнерством. У психологічній літературі наводяться такі дані: у родинях, де подружжя спільно виконує домашню роботу, жінки оцінюють свій шлюб як щасливий; а там, де основний тягар домашньої праці лягає на дружину, жінки висловлюють незадоволеність своїм шлюбом [3, с. 47]. Інша картина спостерігається у сім'ях, де обидва члени сім'ї є офіцерами-прикордонниками. Через службову зайнятість та обмеженість часу питання ведення домашнього господарства набуває гострішого значення. Так, 42,6% респондентів наголошують, що постійно виникають конфлікти на фоні розподілу домашніх обов'язків, що призводить до зростання конфліктності взаємостосунків.

Соціологи та психологи [2; 8; 10; 11] обстоюють думку про те, що вирішальним способом повного усунення конфліктів у сім'ї є однакова завантаженість домашньою працею чоловіка й дружини. Однак, ефективне виконання професійних обов'язків офіцера-прикордонника важко поєднати із соціальними ролями чоловіка й батька.

За результатами дослідження з'ясовано, що форми вияву конфліктів у сім'ях офіцерів-прикордонників є різними. Це демонстративне мовчання, окремий жест (погляд), що говорить про незгоду (65,4%); відверта принципова розмова в спокійному тоні (37,1%); схована форма (внутрішній протест, що не виявляється) – 32,2% респондентів; емоційне обговорення проблем (17,1%); взаємні образи (12,6%).

Характер впливу сімейних відносин на професійну діяльність офіцерів-прикордонників визначається типом подружнього ставлення до службової сфери. Поняття «ставлення» є базовою категорією психологічної науки. Предметом її є внутрішньоособисті, міжособисті, міжгрупові відносини, а також система ставлення особистості до дійсності [7]. У результаті дослідження було виокремлено

чотири типи ставлення подружжя до професійної діяльності: партнерський, толерантний, індіферентний й агресивний. Відповідно ці типи ставлення формують стилі сімейної взаємодії, під якими мається на увазі способи комунікації членів сім'ї.

Партнерські відносини реалізуються, насамперед, у процесі спільного досягнення сімейних цілей. Стереотипи подружньої взаємодії, що встановилися в сім'ях цього типу, є найбільш оптимальними для підтримки мотивації і достатнього рівня працездатності офіцерів. Основою партнерського ставлення чоловіка до професійної діяльності далеко не завжди є його ціннісною орієнтацією. Причиною цього є також і утилітарні мотиви, що відповідають інтересам сім'ї.

Толерантне ставлення має на увазі терплячість, витривалість і психічну стійкість за наявності фрустраторів і стресорів, що формувалися в результаті зниження чутливості до їхнього повторювального впливу. Чоловіки виявляють достатню терпимість до службової сфери, навіть уже коли впевнені в недоцільності цього. Разом з тим, відзначається виражена амбівалентність подружніх переживань із приводу впливу професійних стресорів на життєдіяльність сім'ї. Це дає підстави вважати ієрархію сімейних цінностей нестійкою, а цей тип – перехідним до двох інших.

Індіферентне ставлення означає байдужість дружин до напруженості й специфіки професійної діяльності чоловіків. Для дружин цієї сімейної групи властива емоційна «глухота», нейтральні стосунки, байдужість до успіхів і невдач чоловіків. Стиль взаємодії в таких сім'ях поступово зводиться до відчуження, емоційної холодності, позбавлення близькості й довіри.

Агресивне ставлення формується переважно як наслідок соціальної фрустрації, обумовленої несприятливими умовами навколишнього середовища (низький зарібок, відсутність житла, дефіцит сімейного спілкування тощо). Чоловіки виявляють роздратованість стосовно служби, оскільки першочерговою метою для дружин є задоволення сімейних потреб, а службова діяльність бачиться їм як перешкода для досягнення цих цілей. На думку дружин, їхнє агресивне ставлення до професійної сфери чоловіка не обов'язково стає причиною конфліктів. Для більшості чоловіків, навпаки,

соціально-психологічна агресія є вагомим стресогенним чинником. У цьому випадку незадоволеність виявляється у кожному компоненті соціального самопочуття сімей: когнітивному (знання й оцінка соціальної ситуації та свого місця в ній); емоційному (переживання і почуття, пов'язані із взаємодією з соціальною дійсністю); поведінковому (готовність до певних дій, спрямованих на підтримку й створення оптимальних для життя соціально-психологічних умов).

Результати дослідження свідчать, що для сімей з партнерським і толерантним ставленням до службової сфери характерним є продуктивний стиль сімейної взаємодії – спосіб комунікації подружжя, що сприяє встановленню і розвитку в сім'ї відносин взаємної довіри, розкриттю кожного члена сім'ї як особистості, підтримці сприяливого соціально-психологічного клімату у сім'ї тощо. У сім'ях з індивідуальним і агресивним ставленням до службової діяльності домінує непродуктивний стиль подружньої взаємодії – порушення комунікації у сім'ї, блокування реалізації особистісних потенціалів членів сім'ї тощо.

У результаті опитування членів сімей офіцерів-прикордонників було виявлено пасивні та активні форми впливу сім'ї на професійну діяльність офіцера-прикордонника. До пасивних форм віднесено:

1. Ненадання члену сім'ї необхідної психологічної підтримки в періоди службових перевантажень, які є причинами психофізіологічного перенапруження. У період відновлення офіцеру необхідно «поповнення запасу енергії», витраченої організмом під час несення прикордонної служби. Якщо сім'я відмовляє йому в підтримці та зі свого боку чинить тиск, то період відновлення затягується, що позначається на його здоров'ї.

2. Демонстрація подружжям низької оцінки значущості професійної діяльності офіцера, що викликає несприятливі зміни в його мотиваційній сфері. У цьому разі в члена сім'ї виникає відчуття, що він не прогресує у своїй діяльності, не має перспектив. Вияви цього можуть бути різними: дратівливість, відчуття утомленості тощо і, як наслідок, при цьому знижується працездатність, що впливає виконання офіцером своїх службових обов'язків. У

результаті формується ситуація постановки офіцера-прикордонника перед суперечливими вимогами, що ставляться йому одночасно сімейною і професійною сферами. У результаті зазначені чинники можуть стати причиною глибокого внутрішньоособистісного конфлікту.

Активними формами впливу сім'ї на професійну діяльність офіцера-прикордонника є:

конфліктний характер спілкування (докори, скарги, «з'ясування стосунків»), що створює для члена сім'ї психологічний тиск, у результаті якого в нього формуються стани «сімейної тривоги» та «сімейної провини»; здійснення з боку сім'ї контролю поведінки та емоційного стану офіцера, що виражається у нав'язуванні йому конкретних меж поведінки, що обмежає його автономність та сприяє швидкому «емоційному вигоранню».

Під час співбесід з респондентами неодноразово було зафіксовано стани «сімейної тривоги»: члени сім'ї відчували власну безпорадність, невпевненість у своїй здатності втрутитися в перебіг подій у сім'ї («хочу зробити добре, а виходить погано», «немає до кого звернутися за порадою» тощо). 34,2% опитаних зазначають, що присутнє «відчуття провини перед сім'єю». Для цієї групи опитаних були характерні вислови: «часто відчуваю себе зайвим», «я вневнений, що дружина вважає мене нездатним добитися чого-небудь». Було з'ясовано, що 43,8% офіцерів-прикордонників відчувають вплив сімейних стрес-чинників, що послідовно позначається на його психічному стані, професійній спрямованості, службовій мотивації і рівні професійної самореалізації. Разом з тим, неадекватний психічний стан офіцера, обумовлений сімейною напруженістю, легко може викликати конфліктну ситуацію з підлеглими, що не сприяє підвищенню ефективності виконання завдань з охорони державного кордону.

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать, що специфіка прикордонної служби здійснює певний вплив на морально-психологічний клімат у сім'ях офіцерів-прикордонників. З'ясовано, що у членів сімей постійно виникають конфлікти на фоні розподілу подружніх ролей та обов'язків, обмеження часу для сімейних стосунків, господарської

Питання педагогіки

діяльності, відпочинку і проведення дозвілля, реалізації різноманітних інтересів членів сім'ї. За результатами дослідження з'ясовано, що характер впливу сімейних відносин на професійну діяльність офіцерів-прикордонників визначається типом подружнього ставлення до службової сфери, а саме: партнерським, толерантним, індиферетним та агресивним. У результаті

опитування членів сімей офіцерів-прикордонників було виявлено пасивні та активні форми впливу сім'ї на професійну діяльність офіцера-прикордонника. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на розробку комплексу заходів щодо оптимізації психологічного забезпечення офіцерів-прикордонників у сфері сімейних відносин.

Література

1. **Андрощук, О. Ю.** Психологічні особливості соціалізації майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.09 / Андрощук Олена Юріївна. – Хмельницький, 2009. – 214 с.
2. **Витек, К.** Проблемы супружеского благополучия / К. Витек ; под ред. М. С. Мацковского ; [пер. с чеш.]. – М. : Прогресс, 1998. – 138 с.
3. **Ворожейкин, И. Е.** Молодым супругам о браке и семье / И. Е. Ворожейкин. – М. : Просвещение, 1985. – 168 с.
4. **Карабанова, О. А.** Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учеб. пособие / О. А. Карабанова. – М. : Гардарики, 2006. – 320 с.
5. **Ковалев, С. В.** Психология современной семьи : «Этика и психология семейной жизни» / С. В. Ковалев. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
6. **Кошонько, Г. А.** Психологічні особливості становлення сімей майбутніх офіцерів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Кошонько Галина Аполлінаріївна. – Хмельницький, 2005. – 231 с.
7. **Мясищев, В. Н.** Психология отношений / В. Н. Мясищев / под ред. А. А. Бодалева. – Воронеж. : НПО Мод ЭК, 1995. – 356 с.
8. **Сысенко, В. А.** Супружеские конфликты / В. А. Сысенко. – М. : Мысль, 1989. – 173 с.
9. **Фомюк, Г. А.** Недале подружнє життя: теоретичні та практичні аспекти психологічного діагностування і консультування / Г. А. Фомюк, О. А. Кудіна. – К. : Оріони, 2004. – 144 с.
10. **Херсонский, Б. Г.** Психология и психопрофилактика семейных конфликтов / Б. Г. Херсонский, С. В. Дворяк. – К. : Здоровье, 1991. – 192 с.
11. **Шуман, С. Г.** Конфликты в молодой семье / С. Г. Шуман, В. П. Шуман. – Минск : Народная аскета, 1989. – 289 с.

Franchuk J., Ph.D.

INTERACTION OF PROFESSIONAL DRIVERS AND FAMILY RELATIONS OFFICERS BORDER

In the article the specific character and the level of influence of professional activity factors upon the officer-borderguard's family have been analyzed. The character of influence of family relations upon professional activity has been examined. It is determined by the type of matrimonial attitude to service. Passive and active forms of family influence upon professional activity of officer-borderguard have been defined.